

1865 en 1867 met respect schreef dat zij werkzaam waren tot in het zuiden van Rusland. Het waren jonge protestanten, die onderschreven dat zij 'uit dankbare liefde tot Jezus zich in nederige dienst werkzaam wenschten te betoonen tot welzijn van hen die hulp en redding noodig hebben, zonder het voornemen te hebben van beroep te zullen veranderen terwille van voordeel, eer of gemak'.²⁸ Naar gelang van hun talenten werden zij ingezet, als huisvaders van internaten, colporteurs, bijbellezers, evangelisten. De Liefde vond hier een broederhuis, waarin men elkaar hielp en voorlichtte. Hij wist zichzelf uiteindelijk geroepen om terug te keren naar Nederland om in een der steden te gaan evangeliseren, maar nam onvergetelijke herinneringen mee. Hij heeft in Holland al spoedig de broeder uit Duisburg W.F. Menkhoff in dienst genomen om te helpen bij de prediking tot en pastoraat onder in ons land wonende Duitse gastarbeiders. De Liefde heeft in zijn geschiedenisverhalen en artikelen doorlopend aan Duitsland aandacht besteed.

Toch is hij daar niet gebleven. Hij achtte de volkskerk van Wichern c.s. een illusie. Hij constateerde ongeloof, armoede en zedeloosheid, in grote mate, bovenal een 'kwaad' dat niet alleen 'onder de oogen, maar in de boezem van de kerk was opgesloten', hetgeen 'een voldoende bewijs van hare onmagt' was, terwijl zij zich zo goed trachtte voor te doen. Hij ontwaarde namelijk een 'geest van autocratische centralisatie en bureaucratische hiërarchie' met name in Pruisen.²⁹ Soortgelijke verwijten zou hij uiten tegen de Hervormde Kerk in Nederland, ofschoon hij haar belijdenis-geschriften overnam voor de door hem gestichte Vrije Evangelische Gemeenten. Hij heeft met Heldring in 1854 daarover gepolemiseerd. Het is zelfs tot een breuk tussen beiden gekomen.³⁰

Met O.G. Heldring wás er veel overeenstemming. Aan Heldring lag de controverse niet. Aanvankelijk evenmin aan De Liefde. Uit hun correspondentie uit 1850 is een belangrijke brief van De Liefde opgenomen in diens levensbeschrijving. Zij waren toen eensgezind. Maar ook later waren zij geen vijanden. In 1863 verscheen een anoniem Engels artikel over Heldring, dat waarschijnlijk door De Liefde geschreven is; hij heeft

28. J. de Liefde, 'An experiment worth trying', in *SM*, 1865, 182-186. Idem, 'Het Diacon-huis te Duisburg aan den Rijn', in: *Vruchten des geloofs op den akker van het Protestantisme*, Amsterdam 1867, uit het Engels, door G. Jaspers; de toelatingseis staat op blz. 43.

29. J. de Liefde, *Vruchten*, 68-70.

30. Vgl. M.E. Kluit, *Het Protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten*, Amsterdam 1970, 476-480.